

SHARQSHUNOSIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

3

2025

ILMIY JURNAL
ISSN 2181-8096

SHARQSHUNOSLIK ВОСТОКОВЕДЕНИЕ ORIENTAL STUDIES

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

SCIENTIFIC JOURNAL OF THE TASHKENT STATE UNIVERSITY
OF ORIENTAL STUDIES

№ 3, 2025

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK // ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ // LINGUISTICS AND STUDY OF TRANSLATION

Abdurahmonova M. Urducha matn ustida ishlash jarayonida “talaba-o‘qituvchi” hamkorligi asosida qo‘llaniladigan interfaol usullar	3
Jumaniyazov M. “Kifayatu-n-nahv fi ilmi-l-e‘rāb” asarida fe‘llar va yuklamalarning tushum kelishigi bilan bog‘liq grammatik xususiyatlari	11
Таджихуҗаева Ф. Семантический анализ персидского соматизма جان <i>jān</i> «сердце» в поэме «Стена Искандера» Алишера Навои.....	20
Иванова А. Невербальные компоненты коммуникации в китайском языке: лингвокультурологический аспект.....	28
Hou Yanli., Zhu Xingfei. Exploring the Protection of Dungan Language through the Lens of the Language Attitudes of Dungan People	37
Qodirova D. Vyetnam tilidagi “cái” [<i>kai</i>] va “con” [<i>kon</i>] hisob so‘zlarining qiyosiy tahlili.....	46
Davlatov Z. Shart-istak mazmunini ifodalashning lakonik (ixcham) usulixususida	55

MANBASHUNOSLIK VA TARIXSHUNOSLIK // ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ // SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

Madraimov A., Eshmurodov B. Amir Temur harbiy san‘atida ruhiy-psixologik ta‘sir vositalari	61
Nayimov O. Ibn Khaldun and Power Dynamics: A Geopolitical Relevance of the Muqaddimah.....	69
Elimov L. G‘arb va Sharq mualliflari asarlarida Amir Temur davlatining vujudga kelishi haqida	77

XALQARO MUNOSABATLAR VA SIYOSAT // МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОЛИТИКА // INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICS

Alimov O. Sharqiy Osiyodagi geoiqtisodiy megatrendlar: mintaqaviy integratsiyaning xalqaro-siyosiy va institutsional jihatlari	90
Kasimov M. Pokiston-Hindiston-Xitoy o‘rtasidagi munosabatlarning xalqaro xavfsizlikka ta‘siri.....	98
Bo‘ronov S. Qo‘shqepa kanalining markaziy osiyo mintaqaviy xavfsizligiga ta‘siri	109
Turdiyeva D. Development of the Religious Education System in Malaysia and its significance today	114
Qalandarov O‘. Islom inqilobi va Eron tashqi siyosatining yangi paradigmalarining shakllanishi	123
Абдулхаев А. Влияние международных санкций на развитие китайско-иранского стратегического партнерства	135

ISLOM INQILOBI VA ERON TASHQI SIYOSATINING YANGI PARADIGMALARINING SHAKLLANISHI

O'LMAS QALANDAROV

Tadqiqotchi, TDSHU

Annotatsiya: 1979-yildan keyingi Eron tashqi siyosatining “islomlashtirilishi” jarayonini tahlil qiladi. Asosiy tezis shuki, Islom inqilobi Eronning tashqi siyosatini diniy-mafkuraviy asoslarga ko‘chirdi: “Na Sharq, na G‘arb” shiori, “mazlumlarni himoya qilish”, inqilobni eksport qilish va ummat birligi konsepsiyalari tashqi kursning markaziga aylandi. Konstitutsiyaning 152–154-moddalarida mustaqillik, hududiy yaxlitlik, hegemon kuchlar oldida majburiyat olmaslik va mazlumlarni qo‘llash tamoyillari mustahkamlandi. Amalda bu yo‘nalish Bozorg‘on muvaqqat hukumatining nisbatan mo‘tadil kursidan Humayniy rahbarligidagi keskinroq paradigmagacha evolyutsiyani, Isroil va Janubiy Afrika bilan aloqalarni uzish, CENTOdan chiqish, Misr bilan diplomatik rishtalarni to‘xtatish kabi qadamlarni o‘z ichiga oldi. 1979-yilgi garov inqirozi hamda 1980–1988 yillardagi Eron–Iroq urushi ushbu paradigmaning tashqi va ichki oqibatlarini chuqurlashtirdi. Matn shuningdek normativ ziddiyatga — “aralashmaslik” tamoyili bilan “mazlumlarni qo‘llash” majburiyati o‘rtasidagi tensiyaga — e‘tibor qaratadi. G‘oya darajasida “Muhammadning sof islomi”ga tayangan model siyosiy, madaniy va iqtisodiy mustaqillikni ko‘zlasda, resurs va tajriba cheklovlari, xalqaro bosimlar uning qo‘llanishini murakkablashtirganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Islom inqilobi, siyosiy islom, “Na Sharq, na G‘arb”, inqilobni eksport qilish, Eron tashqi siyosati, Eron–Iroq urushi, ideologik tashqi siyosat.

Аннотация: В статье анализируется процесс «исламизации» внешней политики Ирана после 1979 года. Основной тезис заключается в том, что Исламская революция перевела внешнюю политику Ирана на религиозно-идеологические основы: лозунг «Ни Восток, ни Запад», принцип «защиты угнетённых», экспорт революции и концепция исламского единства стали центральными элементами внешнеполитического курса Тегерана. В статьях 152–154 Конституции закреплены принципы независимости, территориальной целостности, отказа от обязательств перед гегемонистскими державами и поддержка угнетённых. На практике этот курс эволюционировал от относительно умеренной политики временного правительства Мехди Базаргана к более радикальной парадигме периода руководства Хомейни, что включало разрыв отношений с Израилем и режимом апартеида в ЮАР, выход из СЕНТО и прекращение дипломатических отношений с Египтом. Захват заложников в 1979 году и ирано-иракская война 1980–1988 годов углубили как внутренние, так и внешние последствия данной парадигмы. В тексте также подчеркивается нормативное противоречие между принципом «невмешательства» и обязанностью «поддержки угнетённых». На концептуальном уровне модель, основанная на «Чистом исламе Мухаммада», стремится к политической,

культурной и экономической независимости, однако дефицит ресурсов, опыта и международное давление осложняют её реализацию.

Ключевые слова: Исламская революция, политический ислам, «Ни Восток, ни Запад», экспорт революции, внешняя политика Ирана, ирано-иракская война, идеологическая внешняя политика.

Abstract: This article analyzes the process of “Islamization” of Iran’s foreign policy after 1979. The main thesis is that the Islamic Revolution shifted Iran’s foreign policy to religious and ideological foundations: the slogan “Neither East nor West”, the principle of “defending the oppressed”, the export of the revolution, and the concept of Islamic unity became central to Tehran’s foreign course. Articles 152–154 of the Constitution enshrined the principles of independence, territorial integrity, rejection of obligations before hegemonic powers, and support for the oppressed. In practice, this course evolved from the relatively moderate policies of the provisional government of Mehdi Bazargan to the more radical paradigm under Khomeini’s leadership, including breaking ties with Israel and apartheid South Africa, withdrawing from CENTO, and severing diplomatic relations with Egypt. The 1979 hostage crisis and the 1980–1988 Iran–Iraq War deepened both the internal and external consequences of this paradigm. The text also highlights the normative tension between the principle of “non-interference” and the duty to “support the oppressed.” At the conceptual level, the model based on “Pure Islam of Muhammad” seeks political, cultural, and economic independence, yet resource and experience limitations, as well as international pressure, have complicated its implementation.

Keywords: Islamic Revolution, political Islam, “Neither East nor West”, export of the revolution, Iran’s foreign policy, Iran–Iraq war, ideological foreign policy.

Eronda Islom inqilobi g'alaba qozonganidan so'ng, davlat tashqi siyosatining asosiy xususiyatlaridan biri uning islomlashuvi bo'ldi. Mehdi Bozagron siyosatda islom dini orqali Eronga xizmat qilishni maqsad qilgan bo'lsa, imom Humayniy fikricha, Eronning bosh vazifasi islom dinida belgilangan yuksak maqsadlarga xizmat qilishdan iboratdir. Inqilobdan keyin mamlakatning tashqi siyosati yanada ko'proq islomiy qadriyatlarga tayanib shakllandi. Umuman olganda, Tehronning inqilobdan keyingi xalqaro faoliyati, xususan, dastlabki yillar va majburiy tarzda boshlangan Eron-Iroq urushi davrida, ancha keskin tus oldi.¹

1979-yil 1-aprelda tashkil etilgan Eron Islom Respublikasining tashqi siyosatini anglash uchun, avvalo, “siyosiy islom” tushunchasini tahlil qilish zarur. Eronda ushbu mafkuraning shakllanishi 1960-yillar boshlariga, ya'ni oyatulloh Humayniyning Muhammad Rizo Pahlaviy siyosatini tanqid qilgan davriga borib taqaladi. 1979-yilda Islom inqilobi sodir bo'lgach, siyosiy hokimiyat radikal islom tarafdorlarining qo'liga o'tdi. Respublikaning dastlabki o'n yilliklarida Eron siyosiy hayotining barcha sohalarida islomiy manfaatlar ustuvor bo'ldi. Bu

¹ Graham E. Fuller. Koinot markazi: Eron geosiyosat (Rand korporatsiyasi tadqiqoti) // Orbis, 1992 yil.

yoʻnalish koʻplab xalqaro xulq-atvor meʼyorlariga mos kelmas edi va mamlakatning tashqi hamda ichki siyosati oʻrtasidagi chegarani aniqlash mushkul boʻlib qoldi. Shundan buyon ham islom dini Eron tashqi siyosatida muhim oʻrin egallab, mamlakat maqsadlari va ularga erishish strategiyalarini belgilab kelmoqda¹.

Aslida, Eron Islom Respublikasining diplomatik munosabatlarini toʻrtta muhim tarixiy davrga boʻlish mumkin: 1979 yil 4 noyabr — odamlarni garovga olish bilan bogʻliq diplomatik inqiroz; 1980 yil 22 sentabr — Iroqning Eronga bostirib kirishi; 17 iyul — Eronning 598-son rezolyusiyani qabul qilishi; 1989 yil 28 iyul — Hoshimiy-Rafsanjoniyning prezident etib saylanishi va Eron siyosiy yoʻnalishi (kursi)ning yangi bosqichga oʻtishi. Aytish mumkinki, “Islom respublikasining ikkinchi bosqichi”² 598-son rezolyusiya qabul qilinganidan bir yil oʻtgach boshlandi³.

Mehdi Bozorgʻon boshchiligidagi muvaqqat hukumatning tashqi siyosati aniq yoʻnalishga ega emas edi va baʼzi hollarda avvalgi hukumatning qarashlariga amal qilgan. Bozorgʻon olib borgan siyosatni moʻʼtadil, mintaqaviy ambisiyalardan xoli va nisbatan eʼtibor tortmaydigan yoʻnalish sifatida baholash mumkin, biroq u baribir davlat manfaatlari, mustaqilligi hamda hududiy yaxlitligini himoya qilishga qaratilgan edi. Shu bilan birga, ushbu siyosat maʼlum darajada “Na Sharq, na Gʻarb” prinsipiga asoslanar, yaʼni ikki qutbli xalqaro tizimni shakllantirgan hech bir qudrat markazini qoʻllab-quvvatlamas edi⁴.

Kurashchan islom mafkurasidan farqli oʻlaroq, yangi tartib noanʼanaviy idealizm tamoyillariga asoslanishni nazarda tutgan. Islom inqilobi yetakchisi imom Humayniy “ikkinchi va yanada kattaroq inqilob” deb atagan AQSh fuqarolarini garov sifatida asirga olish ham aynan shu tamoyillar asosida “Imom yoʻlini tanlagan talabalar” tomonidan amalga oshirilgan va bu inqilobiy kuchlarning birinchi yirik operatsiyasi boʻlib tarixda qoldi.⁵

Mazkur voqea nafaqat Eronning ichki siyosiy hayotida, balki xalqaro miqyosda ham keskin oqibatlariga olib keldi. Birinchidan, ichki kelishmovchiliklar kuchayishi natijasida zaiflashib borayotgan Bozorgʻon hukumati darhol isteʼfoga chiqdi. Bu isteʼfo eronliklar uchun avvalgi siyosiy qarashlardan toʻliq voz kechish

¹ Volfarm E. Hanrider, tashqi siyosat va xalqaro tizim: nazariy xalqaro // Nyu-York: General Learning Press, 1971 y

² Mossad A. M. Ikkinchi Eron respublikasining yangi yoʻnalishi: Koʻrfaz inqirozi va Yaqin Sharqdagi siyosiy tartibdagi ustuvorliklar - vosita-cheklovlar, Mishel Camau, A.E. Hilol Dessuki va J. C. Vatin tomonidan tahrirlangan // Parij: CNRS, 1993.

³ Djalili M.R. Eron-Iroq: noaniq urushning rentgenoskopiya, (Eron-Iroq: noaniq urushning radioskopi) // Politique Internationale, 1983.

⁴ Bozorgan M. Eron inqilobi ikki harakatda // Tehron nashriyoti, 1981-82 y.

⁵ Liden M., Levis V. Debacle: Amerikaning Erondagi muvaffaqiyatsizligi // Nyu-York: Knopf, 1980.

va tashqi siyosatda radikalizm davrining boshlanishini anglatdi. Ikkinchidan, ushbu keskin burilish Eron va Iroq o'rtasida sakkiz yil davom etgan urushning boshlanishiga olib keldi.

Ruhulloh Humayniy rahbarlik qilgan davrda (1979–1989 yy.) Eronning iqtisodiy yo'nalishi tubdan o'zgardi, keng ko'lamli davlat islohotlari amalga oshirildi va tashqi siyosatning asosiy tamoyillari qayta ko'rib chiqildi. Eronda yuz bergan Islom inqilobining mohiyati Eron Islom Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida quyidagicha ifodalangan: “Inqilob — Eronda va butun dunyoda mazlumlarning zolimlar ustidan g'alabasini ta'minlash yo'lidagi harakatdir. U xalqaro xarakterga ega bo'lib, boshqa musulmon xalqlarning ozodlik harakatlari bilan aloqalarni rivojlantirish orqali yagona islom ummatini shakllantirishga va butun dunyodagi mazlumlarni qutqarishga qaratilgan kurashni kuchaytirishga xizmat qiladi”.

Imom Humayniy 1983-yil 3-sentyabrda bu g'oyani yanada ochib, shunday degan edi: “Musulmonlarning o'z e'tiqodlarini himoya qilish huquqini inkor etuvchi milliylashtirish va yevropalashtirish targ'ibotiga qarshi kurashning yagona yo'li — musulmonlar va, eng muhimi, butun dunyo mazlumlarining birlashishidir”. Ushbu qarashlar Erondagi inqilobiy kayfiyatni mustahkamlash va uni doimiy ravishda qo'llab-quvvatlashga xizmat qilgan.

Konstitutsiyaning 152-moddasida Eron tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagicha belgilangan: “Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati har qanday hukmronlikni rad etishga, mustaqillik va hududiy yaxlitlikni saqlashga, musulmonlarning huquqlarini himoya qilishga va gegemon davlatlar oldida hech qanday majburiyat olmaslikka, shuningdek, Eronga nisbatan dushmanlik qilmaydigan davlatlar bilan tinchlik munosabatlarini o'rnatishga asoslanadi.”

Shuningdek, 154-moddada shunday deyilgan: “Eron Islom Respublikasi insoniyatning saodatga erishishini o'zining yuksak ideali deb biladi, mustaqillik, erkinlik va adolatni barcha xalqlarning ajralmas huquqi sifatida e'tirof etadi. Shu bois Eron boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmasdan, butun dunyoda mazlumlarning zolimlarga qarshi adolatli kurashini qo'llab-quvvatlaydi. Konstitutsiyada bu ikki qarama-qarshi maqsad qay tarzda kelishishiga (uyg'unlashishiga) izoh berilmagan. Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipi ularning mazlum aholisini qo'llab-quvvatlashga imkon bermaydi¹. Eron rahbarlarining qarashlariga ko'ra, mafkuraviy va islomiy manfaatlar milliy manfaatlardan ustun turadi va shu bois barcha mazlum xalqlarning huquqlarini himoya qilish Islom Respublikasi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Inqilobdan keyingi bir necha yil davomida barcha kuch va resurslar ushbu g'oyani hayotga tatbiq etishga safarbar qilindi. Hatto Iroqning

¹ Bazarganning Oriana Fallaci bilan suhbatlari // The New Yorker, 1979 yil.

Eron bilan urush boshlashi ham bu g'oya tarafdorlarining qarashlarini o'zgartirmadi.

Islom Respublikasi tashkil etilgach, dastlabki o'n yil ichida maxsus davlat boshqaruv tizimi joriy etildi va yangi tashqi siyosiy kurs belgilandi. Eron islom hukumatining asosiy vazifalari qatorida quyidagilar muhim ahamiyatga ega bo'ldi: 1979-yil 18-fevralda, ya'ni inqilobdan atigi bir hafta o'tib, "Isroil bosqinchilari" bilan diplomatik aloqalarni uzish; 1979-yil 14-martda Janubiy Afrikada ozchilikni tashkil etuvchi oq tanlilar rejimi bilan aloqalarni to'xtatish; 1979-yil 30-aprelda Markaziy Shartnoma Tashkilotidan (CENTO) chiqish va shu kuni Misr bilan diplomatik munosabatlarni uzish.

Shuningdek, Eron Rahbari maktubida so'l partiyalarga nisbatan bildirgan qo'llab-quvvatlash ham ularning g'oyaviy va inqilobiy qarashlariga ma'lum darajada hamfikrlik sifatida talqin qilindi. Ushbu qarashlarga ko'ra, xalqaro huquq va xalqaro institutlar ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirish orqali asosan yirik qudratlarning manfaatlariga xizmat qiladi.¹

Mazkur yo'nalishlar ishlab chiqilganiga qaramay, Eron tashqi siyosatining islomiy maqsadlari to'liq amalga oshmadi. Buning asosiy sabablari qatorida tajriba yetishmasligi, tashqi siyosiy qarorlarni samarali koordinatsiya qilishda yuzaga kelgan muammolar va kuchli harbiy infratuzilmaning shakllanmaganligi alohida o'rin tutadi. Bundan tashqari, Eronning inqilobdan keyingi tashqi siyosiy kursi xalqaro hamjamiyat, ayniqsa G'arb davlatlari tomonidan shubha bilan qarshi olindi. Bu esa mamlakatning diplomatik imkoniyatlarini cheklab qo'ydi, sanksiyalar va siyosiy bosim kuchayishiga olib keldi.

Xalqaro bosim natijasida Eron ko'plab tashqi siyosiy tashabbuslarini keng miqyosda amalga oshira olmadi. Bu davrda, ayniqsa, Iroqning 1980-yilda Eronga qarshi boshlagan qurolli agressiyasi ham yetarlicha xalqaro e'tirofga ega bo'lmadi va keng qoralash kampaniyasi kuzatilmadi. Bu holat Tehron rahbariyatini yanada shubhali va keskin pozitsiyani egallashga majbur qildi. Eron rahbarlari bu tajovuzni nafaqat Bag'dod rejimining mustaqil harakati, balki konservativ arab monarxiyalari hamda G'arbning yirik geosiyosiy kuchlari tomonidan uyushtirilgan keng ko'lamli fitna sifatida baholadilar.

Shu tariqa, xalqaro izolyatsiya va doimiy tashqi bosim Eron tashqi siyosatining yanada ideologiyalashuviga olib keldi, bu esa uning o'zini himoya qilish va islomiy qadriyatlarni saqlab qolish yo'lidagi qat'iyatini kuchaytirdi. Imom Humayniy qarashlarini tahlil qilmasdan turib, Eron Islom Respublikasining tashqi siyosatini to'laqonli baholash mumkin emas. Aynan u tashqi siyosatga islom paradigmasini singdirib, uning ustunligini e'tirof etgan. "Mustaqillik, erkinlik, Islom Respublikasi" hamda "Na Sharq, na G'arb — Islom

¹ Mofid K. Eron-Iroq urushi xarajatlari 1,097 milliard dollarga baholangan. Ko'rfaz urushining iqtisodiy oqibatlari // Nyu-York: Routledge, 1990 yil.

Respublikasi” kabi shiorlar inqilob davrida xalq va siyosiy elita orasida yangi g‘oyalarning tarqalishiga xizmat qilgan.

Mazmunan chuqur diniy ruhga ega bo‘lgan bu g‘oyalar Imom Humayniy tomonidan ishlab chiqilgan va eronliklarning dunyoqarashida chuqur ildiz otgan ma’naviy e’tiqodlar mahsuli edi. Ular Eronni ikki qutbli dunyo doirasidan chiqarib, islom ta’limotiga asoslangan, milliy qadr-qimmat, milliy manfaatlar, inson huquqlari va ummat birdamligi tamoyillariga tayanadigan yangi siyosiy ufqlarni ochdi¹. Aslida, bu jarayon Eron Islom Respublikasi tashqi siyostining maqsadlarini ham umumiy doirada (ma’noda) aks ettiradi: “Muhammad (s.a.v.)ning sof islomi” (Islame Nabe Mohammadi)ga asoslangan islom jamiyatini barpo etish, Isroil hamda G‘arbgga, xususan AQShga qarshi kurashish, musulmonlarni himoya qilish va ozodlik harakatlari².

Umumiy tavsifga to‘xtaladigan bo‘lsak, qaror qabul qilish jarayoni avvalo siyosat va davlat arboblarning prinsiplari, qarashlari hamda e’tiqodlariga asoslanishini ta’kidlash zarur. Aslida, davlat boshqaruvi shakli va uning qonuniyligi nafaqat ichki siyosatga, balki tashqi siyosatning asosiy tamoyillari va faoliyat yo‘nalishlariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

“Maqsad” tushunchasi nuqtayi nazaridan olganda, har qanday davlatning jahon siyosiy tizimidagi o‘rni va mavjudligi, avvalo, uning ichki maqsadlari va omillari bilan chambarchas bog‘liqdir. Davlat chegarasidan tashqaridagi maqsadlar esa tashqi siyosat jarayonida ishtirok etayotgan sub’ektlarning ehtiyojlari, dastlabki sharoitlari va ushbu maqsadlar atrofida shakllangan qarashlarini aks ettiradi. Bunday vazifalar davlatning tashqi siyosiy kursi va strategiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi³.

Diniy rahnamo imom Humayniyning siyosiy mafkurasi islom prinsiplariga, qolaversa, muayyan turdagi islom prinsiplari, jumladan, Qur’on va Sunnatga asoslangan edi. Ochig‘i, tashqi siyosatning tuzilishi shariat qonunlarini bajarishga asoslangan⁴. Shunday qilib, imom Humayniyning tashqi siyosati ma’naviy-axloqiy prinsiplarga asoslanadi. Albatta, ta’kidlash lozimki, imom Humayniyning axloqiy prinsiplari faqat islom va din bilan cheklanib qolmaydi. U inqilobning ijtimoiy-axloqiy zamiri muhimligini ta’kidlab, quyidagilarni ta’kidlaydi: “Bu

¹Imom Humayniy nuqtai nazaridan tashqi siyosat va xalqaro munosabatlar // Tehron: Nashr qilish instituti, Imom Xomayniy asarlari, 2002.

²Sariolghalam M. Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati: nazariy sharh va koalitsiya paradigmasi // Tehron: Strategik tadqiqotlar markazi, 2000 yil.

³Haghighat S.S. Qo‘shilish nazariyasi va diniy etakchilik nazariyasi // Mofid universiteti, Qum, Eron, 2017.
<http://www.mofidu.ac.ir/DouranPortal/Documents/C.V.ENGLISH%20220170730080041.pdf>.

⁴Shariat, islom qonuni, diniy qonun bo‘lib, kelib chiqishi Qur’on va Hadislarga borib taqaladi.

inqilobning mazmuni, islom dini va islomiy axloq, ijtimoiy axloq va komil inson g'oyalari insonparvarlik aqidalaridan kelib chiqadi"¹.

Bu qarashlar Eron Islom Respublikasini na islomiy e'tiqoddan, na umuminsoniy tamoyillardan voz kechishga undaydi. Aksincha, Imom Humayniy tashqi siyosatda mazlumlarni himoya qilish prinsipini Qur'oni Karimning asosiy g'oyalaridan biri sifatida talqin qilib, uni davlat tashqi siyosatining markaziy paradigmasiga aylantirdi. Unga ko'ra, har bir musulmon jamiyati nafaqat o'z milliy manfaatlarini, balki dunyo bo'ylab zulm ostida yashayotgan barcha insonlarning huquqlarini himoya qilishda mas'uldir.

Mazlumlarni qo'llab-quvvatlash prinsipi Eron tashqi siyosatining o'ziga xosligini belgilovchi asosiy tamoyil bo'lib, u nafaqat diniy, balki axloqiy va siyosiy mazmun kasb etdi. Bu tamoyil xalqaro munosabatlarda adolat, mustaqillik va tenglikni ilgari surishni nazarda tutadi. Shu orqali Eron o'zini boshqa davlat boshqaruv modellaridan ajratib turadigan, ideologik jihatdan mustaqil va diniy qadriyatlariga sodiq davlat sifatida namoyon etadi.

Natijada, mazlumlarni himoya qilish konsepsiyasi Eron tashqi siyosatida nafaqat g'oyaviy, balki amaliy ahamiyat kasb etdi. Bu konsepsiya Tehronning diplomatik tashabbuslari, xalqaro maydondagi pozitsiyasi va mintaqaviy siyosiy faoliyatining ajralmas qismiga aylandi. Imom Humayniy mazkur prinsiplarni tashqi siyosatning rasmiy poydevori sifatida ko'rib, ularni "Mustaqillik, erkinlik, Islom Respublikasi" hamda "Na Sharq, na G'arb — Islom Respublikasi" shiorlari orqali mustahkamladi. Ushbu shiorlar inqilob davrida xalq ommasini va siyosiy elita orasida mafkuraviy uyg'onish va birdamlik kayfiyatini shakllantirdi, Eronning tashqi siyosatida mustaqil yo'l tanlash, G'arb va Sharqning geosiyosiy bosimiga qarshi turish istagini kuchaytirdi.

Bundan tashqari, mazkur shiorlar nafaqat ichki siyosiy barqarorlikni ta'minlash, balki xalqaro munosabatlarda adolat, tenglik va mustaqillikni ilgari surish uchun ideologik asos bo'lib xizmat qildi. Shu tariqa, Humayniy tashqi siyosat paradigmasi Eronni ikki qutbli dunyo tartibidan mustaqil aktor sifatida ajratib ko'rsatdi va uni umuminsoniy qadriyatlar, islomiy birdamlik va geosiyosiy o'ziga xoslikni uyg'unlashtirgan noyob model sifatida namoyon etdi. Imomning tashqi siyosatdagi asosiy g'oyalaridan biri "inqilobni eksport qilish" konsepsiyasi bo'lib, u inqilobiy tajribani boshqa mamlakatlar bilan bo'lishishni, sof islom ta'limotini va Muhammad (s.a.v.) hadislarini yoyishni nazarda tutardi. Humayniy fikricha, bu nafaqat madaniy, balki siyosiy-ma'naviy jarayon bo'lib, zolim kuchlarga qarshi kurash va mazlumlarni ozod qilishning yagona yo'li edi.

Ruholloh Ramazoniy ham ushbu g'oyani Eron tashqi siyosatining asosiy poydevorlaridan biri sifatida talqin qilgan va inqilobni eksport qilish konsepsiyasini nafaqat Eron Islom inqilobining ichki davomiyligi, balki tashqi

¹ Ibid. Izadiy B. Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati haqida // Qum: book boostan, 1992.

siyosatning asosiy dinamikasi sifatida ko'rsatgan. Uning ta'kidlashicha, bu g'oya Eronning global miqyosda o'zining ideologik va siyosiy pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ramazoniy bu jarayonni faqatgina diniy yoki mafkuraviy chaqiriq sifatida emas, balki Eronning xalqaro tizimdagi o'zini namoyon etish vositasi sifatida baholaydi.

Biroq, u bu konsepsiyani noto'g'ri talqin qilish xavfiga ham e'tibor qaratadi: inqilobni eksport qilishni hududiy ekspansiya, tajovuzkor siyosat yoki boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashish sifatida tushunmaslik zarur. Asl maqsad — xalqlarni uyg'otish, ularni geosiyosiy qaramlikdan xalos etish, o'z milliy va siyosiy yo'lini erkin tanlashga undashdir. Shu nuqtai nazardan, bu g'oya mintaqaviy barqarorlikka putur yetkazish emas, balki mustaqillik, adolat va ijtimoiy uyg'onish tamoyillarini targ'ib qilishga qaratilgan.

Ramazoniy qarashlari Eronning tashqi siyosatida inqilobiy tamoyillarni pragmatik usullar bilan uyg'unlashtirishga intilayotganini ham ko'rsatadi, bu esa Tehronning xalqaro maydondagi roli va imijini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shunday qilib, Imom Humayniy nazarida inqilobni eksport qilish Islom Respublikasining muqaddas burchi bo'lib, uning asosiy maqsadi "Muhammad (s.a.v.)ning sof islomini" dunyoga yoyishdir. Bu orqali Eron mazlum xalqlarga yordam berish, islomiy hamjihatlikni mustahkamlash va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan global birdamlikni rivojlantirishga intiladi. Ramazoniy ta'kidlaganidek, Eron tashqi siyosati islomiy yo'nalishda bo'lib, musulmon davlatlar mustaqilligini himoya qilish, ularning birligi va ittifoqini qo'llab-quvvatlashni o'z zimmasiga oladi.

AQShdagi "Times" nashri jurnalistining "Islom Respublikasining tashqi siyosati umuman olganda qanday bo'ladi?" degan savoliga imom Humayniy shunday javob bergan: "Eron Islom Respublikasi barcha davlatlar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi, agar boshqalar ham unga ishonsa, o'zaro hurmat bo'lishiga ishonadi". Imom Humayniy payg'ambarlar ta'limotlari haqida so'z yuritarkan, musulmonlar, qisqacha aytganda, quyidagilarga ishonishini aytadi: "Zolim ham, mazlum ham bo'lmang, ana shunda ranjimaysiz"¹.

1980-yil 11-fevral kuni Imom Humayniy xorijiy elchilar oldida qilgan nutqida shunday degan edi: "Biz boshqalarga zulm qilmaymiz, ammo o'zimiz ham mazlum bo'lmaymiz." Aslida, Imom Humayniy o'z nutqlarida eng qudratli davlatlar va zolim kuchlarga qarshi qat'iy pozitsiyasini bildirgan. Unga ko'ra, zolimlar bilan bitim tuzish payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning irodasiga zid bo'lib, mazlumni xo'rlash bilan barobar edi. "Biz Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) rahnamoligida mana shu ikki so'zni aytib hayqiramiz: biz zolim ham, mazlum ham emasmiz," — degan edi u.

¹ Svenson E. Islomchilar hokimiyatni qo'lga kiritisa nima bo'ladi? Eron ishi, 2005 yil.

Inqilob davrida Eron xalqining asosiy shiorlaridan biri bo'lgan "Na Sharq, na G'arb" prinsipi ham aynan Imom Humayniyning "Eron xalqi G'arbga ham, Sharqqa ham suyanmaydi, o'z e'tiqodi va milliy merosidan chekinmaydi" degan takroriy chaqiriqlaridan kelib chiqqan. Ba'zi nutqlarida bu shior yanada aniqroq ifodalangan: "Yoshlarning 'Na Sharq, na G'arb' shiori Eron ishlariga aralashishga hech kimning haqqi yo'qligini anglatadi — va ular mutlaqo haqdirlar."

Imom Humayniy G'arb yoki Sharq qadriyatlariga asoslanmagan, mustaqil va erkin islomiy hukumat qurish tarafdori edi. Uning nazarida, tashqi siyosatning bosh maqsadi – Eronning siyosiy, madaniy va iqtisodiy mustaqilligini saqlash, xalqning qadr-qimmatini himoya qilishdir. Shu bois u eronliklarning shaxsiy makoni, huquqlari va milliy sha'nini alohida qadrlagan. Siyosiy mustaqillik, Imomning fikricha, islom jamiyatining qadr-qimmatini asrash va mustahkamlashning asosiy shartidir.

Imom Humayniy milliy-madaniy mustaqillik masalasiga ham alohida e'tibor qaratgan. Uning fikricha, mustamlakachilikning ildizi xalqning ongida paydo bo'lgan aqliy qaramlik va g'arbparastlikda yotadi. U shunday degan: "Xalqimiz uchun eng katta falokat — bu aqliy sohadagi qaramlikdir. U bizni hamma narsa G'arbdan keladi, biz esa barcha jihatdan kambag'alimiz va barcha qadriyatlarni tashqaridan import qilishimiz kerak, degan ishonchga majbur qiladi." Imomga ko'ra, madaniy sohada erishiladigan milliy yutuqlar aqliy mustaqillikka erishish va turli shakldagi qaramliklardan xalos bo'lishning eng muhim vositasidir¹.

Albatta, davlat tashqi siyosatining mustaqilligi haqida gap ketganida, mustaqillik deganda uchta siyosiy bosqich — siyosat, madaniyat, iqtisod, mudofaa va boshqa sohalarda qarorlar qabul qilish va ularni bajarish — tushuniladi. Siyosiy mustaqillik muhim bo'lsa-da, imomning fikricha, madaniy mustaqillik yanada muhimroq².

Shunday qilib, mustaqillikka erishish uchun ichki yo'nalish va o'zlikni anglash zarur. Bu borada Imom Humayniy shunday degan edi: "Aslida, gap ikki narsaga ishonish haqida bormoqda: insonning o'z zaifligi va cheklanganligiga ishonish, hamda xalqning quvvatiga va qudratli davlatlarning kuchlariga qarshi tura olish yo'lini topishiga ishonish".

Imom iqtisodiy qaramlikning siyosiy ittifoqlarni shakllantirishdagi rolini ham alohida qayd etadi. Bu borada u shunday degan: "Siz foydalana oladigan moddiy va ma'naviy qadriyatlardan tashqari, mehnatingiz va fuqarolik faolligingiz ham mamlakatni qaramlikdan qutqaradi.

¹ G'ozzi Zoda K. Imom Humayniyning islom fiqhi va siyosiy g'oyalari // Tehron: Prezidentlik strategik tadqiqotlar markazi, 1998 yil.

² Sotoudeh M. Imom Xumeyniy va tashqi siyosatning nazariy asoslari // Siyosatshunoslik choraklik, 1999 yil.

Jurnalistning Islom Respublikasining tashqi siyosati, xususan, qudratli davlatlarga nisbatan tutgan yo‘li haqidagi savoliga javoban Imom Humayniy shunday javob bergan: “Islomiy hukumat mustaqillikni, xalq, hukumat va butun mamlakatning erkinligini saqlab qolish siyosatiga sodiqdir. Mustaqillikka erishilgach, qudratli davlatlar yoki boshqa istalgan davlatlar o‘rtasida farq qolmaganida o‘zaro hurmat siyosati ustuvor bo‘ladi.”

Nihoyat, Imom Humayniy mamlakatning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va mudofaa mustaqilligi uning harbiy va polisiya kuchlariga tayanishini ta’kidlab, ularni milliy mustaqillikning asosiy ustunlari sifatida e’tirof etadi.¹

Humayniy musulmonlar, mazlum xalqlar va boshqa islomiy mamlakatlarning birligi haqida gapirib, musulmon davlatlari rahbarlarini tashqi dushmanga qarshi kurash yo‘lida birlashishga chaqirdi: “Dunyo musulmonlari va mazlumlar, imyon va taqdir himoyasi uchun qo‘zg‘alib, dushman qudratidan qo‘rqmang!”. Imom Humayniy fikricha, mahbuslarni ozod qilish va munosib hayot kechirish uchun odamlar bir-birlarini qo‘llab-quvvatlashlari va mutakabbirlarning hokimiyatini cheklashi zarur. Shu nuqtai nazardan, siyosatchini quyidagi his-tuyg‘ular qo‘llab-quvvatlaydi: “Eron Islom Respublikasi barcha musulmonlarni, shuningdek, dunyoning barcha mazlum xalqlarini qo‘llab-quvvatlaganidek, sizni ham qo‘llab-quvvatlaydi”.

U jahondagi ozodlik harakatlariga yordam berish xususida shunday dedi: “Hur Eron xalqi dunyoning mazlum xalqlarini mantig‘i o‘z doirasi, tanklari va shiorlari bilan cheklanib qolgan shaxslarga qarshi kurashda qo‘llab-quvvatlaydi. Biz dunyoda Xudo, haqiqat va ozodlik uchun kurashayotgan barcha ozodlik harakatlarini qo‘llab-quvvatlaymiz”². Boshqa bir parchada Humayniy ushbu harakatlarni ular erkin jamiyat darajasiga erishgunlaricha qo‘llab-quvvatlashini ham bildiradi: “Yana men dunyoning barcha ozodlik harakatlarini qo‘llab-quvvatlashimni izhor qilaman, ular jamiyatni ozod qilish maqsadiga erishishlariga umid qilaman, Islom Respublikasi esa, kerak bo‘lsa, ularga har tomonlama yordam beradi”³. Tinch-totuv yashash haqida imom Humayniy shunday deydi: “Biz barcha davlatlarga bag‘rikenglik qilamiz, zo‘ravonlik hech qachon bizning usulimiz bo‘lmaydi”. U tinchlik va aholining tinch-totuv yashashi masalalarini quyidagicha izohlaydi: “Biz tinchlik tarafdorimiz. Barcha xalqlar tinch bo‘lishini, butun Yer yuzida tinch-totuv yashashni xohlaymiz. Biz dunyo xalqlari orasida yashashni istaymiz”⁴.

¹Mir-Xalili S.J. Imom Xomeyniyni Eron tashqi siyosatiga qarashlari // Eron sharhi, 2008. http://www.iranreview.org/content/Documents/Imam_Khomeini%E2%80%99s.html
Viewpoints_on_Iranian Foreign Policy

²Imom Humayniyni Muhammad payg‘ambarning tavalludi va yurishi munosabati bilan maktubi, 1980 yil.

³Inqilob g‘alabasining ikki yilligi munosabati bilan Imom maktubi, 1981 yil.

⁴Imom Humayniyni Sayyid Ali Xomaniy so‘zlaridagi bayonotlari, 1986 yil.

Imom Humayniy xalqlar o'rtasidagi tinch va totuv munosabatlarga alohida urg'u berib, shunday degan edi: "Xalqlar o'rtasidagi munosabatlar ma'naviy prinsiplarga asoslanishi kerak. Masofa bu o'rinda muhim emas, chunki mamlakat qo'shni bo'lishi, lekin hech qanday ma'naviy aloqaga ega bo'lmasligi mumkin. Bizning boshqa mamlakatlar bilan munosabatlarimiz islom aqidalariga tayangan holda quriladi."

Darhaqiqat, Eron Islom Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari va maqsadlari uning qarorlar qabul qilish mexanizmlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, transmilliy majburiyatlarning mazmuni, tamoyillari va ularni belgilovchi asoslarni aniqlash muhimdir. Shu bilan birga, aralashuv talab qiladigan holatlar kam uchraydi va zarurat tug'ilganda ham ushbu tamoyillar murosaviy yo'l bilan amalga oshiriladi. Tashqi siyosat doimo siyosatning eng murakkab va ziddiyatli sohalaridan biri bo'lib kelgan. Bu jarayonda Eron Islom Respublikasiga ta'sir etuvchi omillar ko'p bo'lib, tashqi siyosat tamoyillarini sharhlashda Imom Humayniy qarashlari alohida o'rin tutadi.

Muhimi, islom dini Eronda tashqi siyosat paradigmasining markaziy omiliga aylandi. Imom Humayniyning fikricha, tashqi siyosatning asosiy tamoyillari mustaqillikni saqlash, inqilobni eksport qilish, islom ummatining birligini ta'minlash, o'zaro huquqlarga hurmat, zulmni rad etish, barcha musulmonlarga siyosiy, ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va mudofaa sohalarida yordam berish, boshqa davlatlar bilan yaxshi va tinch munosabatlarni rivojlantirish, "Na Sharq, na G'arb" siyosatini qo'llab-quvvatlash, islom aqidalariga asoslangan munosabatlarni kengaytirish va ozodlik harakatlarini qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Imom Humayniyning mazkur masalalardagi izohlari ba'zi hollarda dunyoda qabul qilingan xalqaro tizim va huquqiy me'yorlardan farq qilishi mumkin. Bu, ayniqsa, uning "Muhammadning sof islomi" (Islam-e Nabe Mohammadi) konsepsiyasiga bergan talqinida yaqqol namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, inqilobdan keyingi dastlabki yillarda Eron tashqi siyosati "islomlashtirilgan" deb tavsiflanadi. Bu atama yangi ustuvor yo'nalishlarni — islom ummatining birligi, mustaqillik va "Na Sharq, na G'arb" shiorini — eng to'g'ri ifodalovchi tushuncha sifatida qaraladi. Eron o'z tashqi siyosatida o'zaro hurmatga asoslangan mustaqil kursni tanlashga, qarorlarini zulm qilmaslik va adolat prinsiplariga asoslanib qabul qilishga intildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Graham E. Fuller. Koinot markazi: Eron geosiyosat (Rand korporatsiyasi tadqiqoti) // Orbis, 1992 yil.
2. Volfarm E. Hanrider, tashqi siyosat va xalqaro tizim: nazariy xalqaro // Nyu-York: General Learning Press, 1971 y

3. Mossad A. M. Ikkinchi Eron respublikasining yangi yo'nalishi: Ko'rfaz inqirozi va Yaqin Sharqdagi siyosiy tartibdagi ustuvorliklar - vosita-cheklovlar, Mishel Camau, A.E. Hilol Dessuki va J. C. Vatin tomonidan tahrirlangan // Parij: CNRS, 1993.
4. Djalili M.R. Eron-Iroq: noaniq urushning rentgenoskopiyasi, (Eron-Iroq: noaniq urushning radioskopi) // Politique Internationale, 1983.
5. Mehdi Bozorgon (1907 yil 1 sentabr – 1995 yil 20 yanvar) — eronlik olim, Erondagi demokratik harakatning taniqli arbobi va Eron muvaqqat hukumatining rahbari, ya'ni 1979 yil 9–11 fevraldagi Eron inqilobi g'alaba qilganidan keyingi birinchi bosh vazir.
6. Bozorgan M. Eron inqilobi ikki harakatda // Tehron nashriyoti, 1981-82 y.
7. Liden M., Levis V. Debacle: Amerikaning Erondagi muvaffaqiyatsizligi // Nyu-York: Knopf, 1980
8. Bazarganning Oriana Fallaci bilan suhbatlari // The New Yorker, 1979 yil.
9. Mofid K. Eron-Iroq urushi xarajatlari 1,097 milliard dollarga baholangan. Ko'rfaz urushining iqtisodiy oqibatlari // Nyu-York: Routledge, 1990 yil.
10. Imom Humayniy nuqtai nazaridan tashqi siyosat va xalqaro munosabatlar // Tehron: Nashr qilish instituti, Imom Xomayniy asarlari, 2002.
11. Sariolghalam M. Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati: nazariy sharh va koalitsiya paradigmasi // Tehron: Strategik tadqiqotlar markazi, 2000 yil
12. Haghighat S.S. Qo'shilish nazariyasi va diniy etakchilik nazariyasi // Mofid universiteti, Qum, Eron, 2017.
<http://www.mofidu.ac.ir/DouranPortal/Documents/C.V.ENGLISH%20220170730080041.pdf>.
13. Ibid. Izadiy B. Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati haqida // Qum: book boostan, 1992.
14. Svenson E. Islomchilar hokimiyatni qo'lga kiritisa nima bo'ladi? Eron ishi, 2005 yil.
15. G'ozzi Zoda K. Imom Humayniyning islom fiqhi va siyosiy g'oyalari // Tehron: Prezidentlik strategik tadqiqotlar markazi, 1998 yil.
16. Sotoudeh M. Imom Xomeyniy va tashqi siyosatning nazariy asoslari // Siyosatshunoslik choraklik, 1999 yil.
17. Mir-Xalili S.J. Imom Xomeyniyning Eron tashqi siyosatiga qarashlari // Eron sharhi, 2008.
http://www.iranreview.org/content/Documents/Imam_Khomeini%E2%80%99s.html Viewpoints_on_Iranian Foreign Policy